

GOMILA PERE, Joan: *L'obra folklòrica d'Isidor Macabich*. Eivissa: Miquel Costa editor, 2022, 150 p.

L'obra folklòrica d'Isidor Macabich

Andreu RAMIS PUIG-GROS

Consell Assessor del Patrimoni Cultural Immaterial de les Illes Balears

L'obra que tenim a les mans és un exemple de la tasca d'incentivació i del suport que, des de les institucions acadèmiques i de govern, es fa a autors novells que estan en procés de conclusió del primer estadi de formació universitària. Aquesta obra és un exemple de com els treballs acadèmics primerencs es poden considerar en determinats casos com a materials d'interès remarcable. Es tracta d'una acció lloable que s'ha de prendre amb precaució i tenint ben present que ens trobam davant un exercici d'aprenentatge. En el cas que ens ocupa, el joveníssim autor d'aquesta monografia, Joan Gomila Pere (Eivissa, 1999), s'ha aplicat en el seu treball i ha excel·lit en els seus resultats. Tot i la seva tendror no és, aquesta, la seva primera aportació: el 2021 ja ens avançà un primer lliurament de part del treball que ara comentam,¹ que just havia presentat com a memòria del Treball de Fi de Grau a finals del curs 2020-2021 i que obtingué el reconeixement de premi extraordinari. Podem afirmar, sense vacil·lacions, que l'autor és feiner i retent i que creix amb rapidesa.

El treball, just ara publicat en correcta edició, després de l'obligat i agraït pòrtic del pròleg, signat per la historiadora, arxivera, gestora cultural i política Fanny Tur Riera, l'índex, l'apartat d'agraïments i la dedicatòria, entra directament a la justificació de l'empresa amb una definició que dona llum de la veritable intenció del treball: «reivindicar la figura, a vegades menystinguda, de Macabich, polifacètic, entendre per què existien certs prejudicis envers la seva figura i també conèixer les simpaties que tingué» (p. 16). Aquest objectiu primordial d'apropament a la producció folklòrica de l'eclésiàstic, historiador, periodista i escriptor Isidor Macabich i Llobet (Eivissa, 1883-Barcelona, 1973), és precedit per un bloc introductori (p. 18-41) que comprèn el context folklòric, social i cultural de les Illes Balears a l'època de l'autor estudiat, en què es revisen els antecedents, els estudis folklòrics a les Illes Balears durant els segles XIX i XX, la situació a l'època de Macabich i el cas d'Eivissa, així com diversos aspectes de la biografia i l'obra del canonge eivissenc.

En aquest afer, Joan Gomila apunta de bon començament la preeminència de l'anomenat *discurs folklòric*, un terme que ha fet fortuna des de la història de l'antropologia.² És un relat que, el 1992, poguérem constatar com a dominant a

1 Joan GOMILA: «Catalogació i comentari dels estudis sobre folklore d'Isidor Macabich a Eivissa». *Eivissa* núm. 70 (2021): 51-61 <<https://raco.cat/index.php/Eivissa/article/view/398722>> [data de consulta: juliol de 2022]. Aquest article sorgeix de la memòria del TFG en Llengua i Literatura Catalana de la UIB <https://dspace.uib.es/xmlui/bitstream/handle/11201/157294/Gomila_Pere_Joan.pdf?sequence=1> [data de consulta: juliol de 2022].

2 Vegeu Joan PRAT: «El discurso antropológico y el discurso folklórico en el Estado Español: un ensayo de caracterización» dins *IV Congrés d'Antropologia. Alacant*, 1987, i Llorenç PRATS: *Els orígens de l'interès per la cultura popular a Catalunya. La Renaixença*. Lleida. Tesi doctoral, 1987, i la síntesi a J. PRAT, U. MARTÍNEZ, J. CONTRERAS i I. MORENO (eds.): *Antropología de los pueblos de España*. Madrid: Taurus Universitaria, 1991, p. 13-32.

les Illes Balears, amb un èmfasi especial en la construcció del mite de la tradició i la sobrevaloració de la ruralitat i el pairalisme, tot plegat des d'una perspectiva clarament conservadora i tutelada per l'Església, tant des del punt de vista social com polític.³ Tanmateix, en el cas de Macabich no podem ignorar les múltiples facetes del personatge polièdric que hom adscriu a les darreries de la Renaixença però que no pot sostreure's d'una realitat sociopolítica conservadora, molt influenciada per l'Església de la qual feia part, en la qual pervivia un caciquisme de clientela consentida i de base política que afronta el període republicà i, per raons òbvies, el llarg ermàs de postguerra sense gaires escrúpols.⁴

Precisament, en aquest ecosistema interpretatiu de la realitat del primer terç del segle XX, encapçalat a les Pitiüses per Víctor Navarro, Raoul Hausmann i el mateix Macabich, el canonge eivissenc s'encasellava en el *col·leccionisme folklòric* literari que Sebastià Trias aparellava amb Joan Castelló Guasch, Rafel Ginard Bauçà i Francesc Bonafè i Barceló.⁵ Així mateix, en aquesta anàlisi inicial del Macabich que bascula entre el costumisme etnogràfic i el col·leccionisme folklòric, abans d'entrar en el gruix de l'aportació, dedicada a la classificació i comentari dels estudis sobre folklore, orientada a «traçar una guia per ordenar la disparitat de materials d'interès folklòric publicats per l'autor», no puc estar-me de recuperar la referència que fa Roger Costa a l'exercici expiatori dels antropòlegs de les primeres generacions envers els folkloristes, als quals miraven com els fesols, que ara correm el risc que es produeixi a la inversa.⁶

La segona part de la monografia ocupa, com hem dit, el gruix de l'obra de Gomila (p. 42-115) i es vertebrava a partir del buidatge de tres de les publicacions de Macabich: *Mots de bona cristiandat* (1918) i *Romancer tradicional eivissenc* (1954), inclosos en el volum quart de la *Historia de Ibiza* (1966-1967), on Macabich barrejà, sota el títol de «Costumbrismo», articles de clar contingut folklòric amb altres notes de caràcter històric.⁷ Gomila treballa a partir de la redacció d'una fitxa de cada un dels devuit materials seleccionats dins el volum de «Costumbrismo». Ens trobam, per tant, davant un inventari, a mode de guia, de les referències que Joan Gomila fa dels treballs qualificats com a folklòrics d'Isidor Macabich. És un repertori de fitxes, com veurem, amb el comentari i la valoració pertinents dels materials continguts. La fitxa incorpora, amb aquest ordre, els ítems següents: el títol de l'article o document amb la paginació de l'obra d'on l'extreu; la referència bibliogràfica primera on té l'origen el document fitxat; les referències posteriors; la

3 Vegeu Andreu RAMIS: *La Museologia etnològica. El pensament antropològic a les Illes Balears*, 1992, <<http://hdl.handle.net/10803/9406>> i <<http://www.tdx.cat/TDX-0318108-145346>> [data de consulta: juliol de 2022].

4 Vegeu, entre d'altres, Antonio José VIÑARÁS: *Eivissa y Formentera, 1931-1936: sociedad, economía, elecciones y poder político*, 2013 <<http://hdl.handle.net/10803/123286>> [data de consulta: juliol de 2022].

5 Sebastià TRIAS: *Una historia de la antropología balear*. Barcelona: Boixareu, 1992, p. 74-75 i Andreu RAMIS: *El folklore i l'etnografia a les Balears. Segles XIX i XX*. Mallorca: Documenta Balear, 2002, p. 18-20 i 56.

6 Vegeu Roger COSTA: «Es Jaquet d'en Jordi de Racó» [Ressenya]. *Estudis de Literatura Popular Oral Popular/Studies in Oral Folk Literature* núm. 7 (2018): 177-181.

7 A més de l'edició de l'editorial Daedalus del 1966-1967, usada per l'autor, hi ha una segona edició de la *Historia de Ibiza*, feta a Barcelona per l'editorial Art-85 (ca 1988), amb unes paraules de presentació d'Isidor Mari de recomanable lectura.

classificació; un breu resum del text o textos aportats; els continguts; el comentari o valoració; un fragment, i les referències (p. 49). La selecció dels devuit materials incorporats és la següent: «Mots de bona cristiandat» (corresponent a la publicació homònima del 1918); «Espíritus familiares», on s'endinsa en el món de les creences populars, que articula, entre d'altres, a l'entorn de les tradicionals figures de la mitologia domèstica dels familiars, els follets, els barruguetes i les fades, però en què també s'aproxima al món de les supersticions, el calendari i l'astrologia, les oracions de guarició, la bruixeria, el curanderisme i els amulets, els fantasmes, les aparicions i les intervencions diabòliques; «Sa desfressada», on, a més dels aspectes del costumari performatiu, s'hi descriu el teatre popular dels desfressats de matances i Carnestoltes; «Nuestros trajes y danzas», que té l'origen en un article del 1943, signat conjuntament amb Josep Tur i Riera, sobre les distintes variants del vestuari tradicional i les modalitats del ball pagès o camperol; «Glosa al romanero», on escata els vint-i-sis romanços que més endavant reproduirà a l'apartat *Romancer tradicional eivissenc*; «Del cancionero ibicenco», en què aporta un conjunt de cançons populars que enriqueix amb comentaris contextuals i agrupa en quatre categories: amoroses, xacoteres, un uc i micolada, lligada a les cançons de bressol i de jocs d'infants; «Nuestras 'caramellas'», que constitueix un dels articles més rellevants sobre el folklore religiós de l'illa, en què transita des del seu origen en el res litúrgic del dia de Nadal, quan es cantava la segona antífona del Laudes de la Verge, fins als comentaris sobre la pervivència d'aquesta tradició en les caramelles de Nadal que es canten a la missa del gall o de matines i les de Pasqua, goigs corresponents als de la Verge del Rosari, pròpies del Diumenge de Resurrecció (el reconeixement d'aquestes manifestacions d'Eivissa i Formentera com a manifestacions del patrimoni cultural immaterial, així com les aportacions del musicòleg Jaume Escandell Guasch, són referències que no es poden deixar de banda en aquest apartat);⁸ «De nuestro folklore musical», amb un clar lligam amb els dos articles anteriors, que introdueix aportacions sobre la diferència entre cantar i glosar i anotacions musicals aportades per Manuel García Matos i Bartomeu Tur Guasch; «Sobre moros cautivos», que suposa un canvi substancial dins la temàtica seleccionada per Joan Gomila, el qual, amb l'objectiu de ressaltar un relat llegendari, incorpora aquest article, que s'aproxima més a l'obra del Macabich historiador i arxiver; «Nuestra antigua fiesta de San Juan», que és, novament, una mixtura entre l'interès per les diverses manifestacions folklòriques que s'entrunyellen a l'entorn del solstici d'estiu i els rastres documentals que deixà al llarg dels segles XV a XVIII; «Notas costumbristas», on Macabich bascula amb més evidència entre la col·lecció folklòrica i la descripció etnogràfica, que presenta mitjançant vint-i-set apartats: naixements, festa de comares, defuncions, infància, festeigs, casament, esquellades, carnaval, quaresma, carnaval de la ciutat, altres festes (Tots Sants), la festa de sant Joan, a sant Jordi, a maig, a Jesús, anècdota de dos pastors, la nostra cristiandat, supersticions i receptes casolanes, per Dalt Vila, amb germanor, poal

8 A tall d'exemple sobre la significativa documentació sobre les caramelles, vegeu: Jaume ESCANDELL: «Les caramelles de Nadal. una aproximació al patrimoni immaterial de les Pitiüses». *Randa* núm. 79 (2017): 93-106 i «Un nou document per a l'estudi de les caramelles de Nadal de les Pitiüses: El ms. 854 de la Biblioteca Nacional de Catalunya». *Eivissa* núm. 60 (2016): 15-21. <<https://taco.cat/index.php/Eivissa/article/view/321534>> [data de consulta: juliol de 2022].

d'espert i pega, en temps de fam, cristiandat i cortesia, *Tantum ergo* i l'illa blanca; «Rondaies», en què, en contraposició amb l'apartat anterior, dedicat a descripcions costumistes, reuneix i presenta les tretze versions rondallístiques compilades per Macabich de la seva majora paterna i que permeten a Gomila mostrar el seu domini dels cànons i la morfologia de la rondallística, tot indicant l'assignació taxonòmica ATU i un seguit de referències complementàries a les rondalles següents: *Sa favereta, S'aufabeguereta, El so Sellerás i el so Parra, Sa sogra de sant Pere, Sa princesa de «Bien, podrà ser», Ses marticaletes, La fada Morgana, Ses tovaietes, Sa pedra de matança, Na Prima i na Rabassetes, Es compà llop i sa comara rabosa, El sultán y el lego i En Joanet i s'animal nic*; «Juegos de niños y muchachos (En la ciudad)», que conté un conjunt de set jocs infantils, dues cantarelles i la descripció de divuit jocs de sucosa denominació; «Cocina popular», que constitueix la incursió de Macabich en la gastronomia popular amb nou receptes, entre les quals figuren algunes menjues rituals lligades a dates festives del calendari com és ara la salsa de Nadal, els macarrons de sant Joan o el flaó de Pasqua; «De la tierra», en què, sota aquest genèric però significatiu títol, Macabich reuneix un extens garbuix de materials publicats a la premsa periòdica (*Diario de Ibiza*), entre els quals l'autor destria explicacions filològiques, exemples de fraseologia, refranys, malediccions, insults, evasives, dites, locucions populars, expressions, algun romanç, cançons camperoles i alguna cobla; «Refraner», on hom troba «una aportació substancial i d'una extensió considerable al terreny de la paremiologia pitiüsa», que li facilità Antoni Costa Ramon i que complementa l'anterior apartat «De la tierra»; «Nuevas notas sobre el cancionero ibicenco», que és un afegitó al cançoner ja tractat en episodis anteriors, i «Cantadors i glosadors», on presenta una panoràmica sobre alguns dels glosadors i cantadors més coneguts.

Segueixen les vint-i-sis composicions etnopoètiques incloses al *Romancer tradicional eivissenc* (1954), de les quals Gomila aporta la localització dins aquesta publicació de l'editorial Moll de la col·lecció “Les Illes d'Or”, amb vint-i-cinc romanços, dels quals onze ja havien estat publicats en el *Romancer popular de la terra catalana* (1893) de Marian Aguiló, en què ja figuraven com a eivissencs, i que Macabich inclou novament al volum de “Costumbrismo” (p. 147-194); la classificació, que és deutora del *Catàleg del Romancer Balear* (1964) de Josep Massot i Muntaner; un comentari on l'autor demostra el domini de l'aparell bibliogràfic que permet aportar dades de referència de la peça i el seu context, i, finalment, un apartat de citacions bibliogràfiques. Encara que sigui un punt tediós, reproduesc ací la relació de composicions ressenyades: «Lo comte Claros de Montalvà i la infantina Claranina», «Molt trista estava la infanta», «Don Enric i don Blasco», «La druda», «A les hortes del rei moro», «Los dos germans», «Les dos valentes catives», «Don Joan i don Ramon», «Les dos germanes captives», «La dida», «N'Escrivaneta», «Blanca-Flor», «La mort del Rei», «El rei Mariner», «Dos germans amb voluntat», «N'Erbola», «Naufrag», «Les dues dianes», «La porquerola», «La infantina de França», «Don Gaiferos», «Lo testament de N'Amelis», «Na Garrideta», «Punició de l'adúltera», «A la ciutat de Nàpols» i «En Rodriguet».

L'obra es tanca amb l'apartat de conclusions, bibliografia, un annex amb una interessant entrevista a Isidor Marí que no hem sabut datar i, finalment, un apèndix fotogràfic i documental.

Com veim, una aportació miscel·lània, diversa, que més enllà dels reculls de la literatura popular oral incorpora descripcions sobre altres aspectes de la vida

quotidiana que, des de la perspectiva actual, podríem encabir en distints àmbits de les manifestacions del patrimoni cultural immaterial. Potser en aquest sentit, caldria posar en valor l'equilibri entre l'interès cap a l'etnopoètica i els aspectes de caràcter social que no només s'han de lligar a manifestacions de cultura expressiva. Cal pensar en la dualitat entre col·leccionisme folklòric i costumisme etnogràfic que plantejava Trias en el seu moment (1992) i que, en el cas de Macabich o Rafel Ginard —sobretot a partir de la publicació del seu *Calendari Folklòric* (2020-2022)—, conjuminen ambdós vessants. Potser es tracta d'un fals debat entre el que prioritzaria el corrent filologicoliterari, que extreu artificiosament de context i singularitza els elements etnopoètics com a unitats de valor autònom indiscutible, i el corrent antropològic, que aportaria un 'context' que permet explicar, interpretar, comprendre i analitzar els 'texts' folklòrics gràcies a la documentació que aporta el costumisme etnogràfic. Macabich, encara que amb les limitacions metodològiques i epistemològiques que li imposen les circumstàncies (personals, ideològiques, sociològiques, etc.), fa compatibles ambdues visions. Compte, per tant, a accentuar una dissociació que potser no existeix *ab initio*.

Un altre aspecte que cal destacar, i que no passa per alt a Joan Gomila, però que potser s'hauria d'emfasitzar com un dels valors a reivindicar de la tasca d'Isidor Macabich, en el seu vessant de folklorista, és el de la publicació de materials provinents de «primera mà» (dels devuit materials seleccionats de la secció de costumisme, a catorze hi figura explícitament que totalment o parcialment provenen de fonts primàries). Això és fruit del treball de camp, de l'enquesta directa als portadors, del contacte directe amb les fites referencials que permeten la generació i la transmissió etnopoètica. Aquest fet, que és, des del meu punt de vista, essencial en el procés de recuperació, documentació i posada en valor de la cultura popular en general i de la literatura oral en particular, té, en el cas de Macabich, la característica d'haver estat recollida en el seu entorn en un moment en el qual encara era funcional i operativa. El canonge tingué encara l'oportunitat i la visió de documentar un bagatge de cultura autòctona que feia part de la identitat col·lectiva d'Eivissa en el moment previ a l'ensulsiada sociocultural (i lingüística), iniciada a finals de la dècada del 1960 a remolc del canvi de model econòmic i els seus efectes posteriors, de substitució poblacional, multiculturalitat i globalització.

Tot plegat, un treball que, tal com s'apunta a les mateixes conclusions, es pot continuar i complementar amb la sistematització de tots els articles publicats per Macabich en premsa referits al tema folklòric i als quals s'hauria d'afegir encara l'exploració de l'arxiu personal que cedí el seu fillol, Isidor Marí, a l'Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera. En qualsevol cas, l'aportació de Gomila és una contribució a la sistematització i classificació d'aquest conglomerat d'estudis de l'autor sobre folklore que consten a l'imaginari col·lectiu eivissenc, un treball que documenta i estalona la inclusió d'Isidor Macabich en el context de la història de la literatura popular catalana i en el marc del *discurs folklòric*.⁹

⁹ Vegeu Carme ORIOL; Emili SAMPER (eds.): *Història de la literatura popular catalana*. Patrimoni Literari, 2. Alacant, Palma, Tarragona: Universitat d'Alacant; Universitat Rovira i Virgili; Universitat de les Illes Balears, 2017, p. 279-282.